

OSMANLI ARAŐTIRMALARI

XXV

Neőir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

Misafir Editörler:

Hatice AYNUR - Mehmet KALPAKLI

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXV

Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŐOĐLU'na

ARMAĐAN - I

İstanbul - 2005

DİVAN ŞAİRİNİN GÖRÜNMEZ SESLENİCİSİ HÂTİF

Mine MENGİ*

Hâtif; divan edebiyatı dilinde karşılaştığımız, görünürde sıradan olan bu nedenle de özellikle şiirdeki yeri ve işlevi üzerinde hemen hiç durulmamış kelimelerden biridir. Onun daha çok, kimden, nereden geldiği bilinmeyen ses; ilham, görünmez seslenici, çağırıcı, uyarıcı, öğüt verici vb. anlamlarda edebi metinlerde kullanıldığı bilinmektedir. Görünmez seslenici olduğu için hakkında bilgi veren kaynaklar onu, gaipden gelen ses diye de tanımlamaktadırlar.¹ Divan şiirinde hâtifle mesneviler, divanlar, nazire mecmuaları gibi değişik edebi metinlerde karşılaşırız. Daha doğrusu uzun söz gerektiren, anlatıma dayalı eserler olan mesnevilerde en sık; sonra divanlardaki kasidelerde, bazen bir ya da birkaç beyitlik manzum tarihlerde, nadiren de gazellerde, tahmislerde vb. karşımıza çıkar. Hâtif, dinî-tasavvufî manzum-mensur eserlerde menkabe ve kıssalarda da geçmektedir. Sözlüklerde hâtif karşılığı olarak “güçlü, sert ve tiz sesle tebliğ, davet ya da şiir ilham eden, görünmeyeni bildiren melek, uyarıcı, seslenici, çağırıcı, vicdan” gibi anlamlar verilir. Bu bağlamda tasavvuf konulu metinlerinde hâtif için; “... salikin kalbinde tecelli eden ve onu Hakk’a davet eden, Allah’a yönlendiren sestir” tanımı yapılır (İ.A. V, 369.; TDVİA.XVI, 467).

Şairler tezkirelerinde, Hâtif ya da Hâtifi mahlasını kullanmış olan oldukça çok sayıdaki divan şairinin varlığı dikkat çekicidir. Hâtif ve Hâtifi mahlaslı şairlerin edebiyat tarihimizde bu mahlaslarla yer almalarının nedeni; herhalde hâtifin, şiirde ilhamla olan bağlantısının yanı sıra; uyaran, yol gösteren, öğüt

* Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Bu bağlamda günümüz Arap dünyasında telefona hâtif denildiğini hatırlatalım.

veren seslenici anlamlarıyla ilişkili olmalıdır (*bk. İpekten, İsen 1988, s.193; Levend, 1973, s. 580*).

Bir kavram olarak karşıladığı anlamların ve onların edebi metinler içindeki kullanımlarının yanı sıra; hâtifin şiirdeki yeri ve önemi, daha çok bir anlatım tekniği olarak şairle bağlantılı kullanımından dolayıdır. Çünkü hâtif; özellikle uzun anlatımın yer aldığı metinlerde anlatıcı konumundaki şairin dolaylı dili, kendini dışlayarak, gizleyerek konuşturduğu ikinci benidir. Yani gizli şair, gizli anlatıcıdır. Bu yazının yazılma amacı da özellikle tahkiyeye dayalı manzum metinlerde hâtifin gizli anlatıcı konumundaki söz konusu işleviyle ilgilidir.

Çağırın, seslenen konumundaki hâtifin; görünmediği için, hâtif-i gayb, hâtif-i gaybî biçiminde divan şiirinin dilinde aşağıdaki örnek beyitlerde olduğu gibi kullanımı yaygındır. Hâtif-i gayb tamlamasının bulunduğu aşağıdaki örnek beyitlerin ilk ikisinde hâtifin; sesleneni görünmeyen öğüt verici, yol gösterici; sonucusunda ise şiir ilham edici görünmeyen ilahi ses anlamında kullanıldığı görülmektedir.

*Gece bâlin-i feragatde yatarken nâgeh
Hâtif-i gayb dedi sem'ime cân göziün uyar*

*Bir nazarla gör iki 'âlemi nergîs-mânend
Başına ister isen giymege tâc-ı zerkâr* Hayâlî²

*Ey Hayâlî bu nazm-ı gevher-bâr
Hâtif-i gaybdan mı mülhemdir* Hayâlî³

Ayrıca; kelimenin manzum metinlerde hâtif-i can, can hâtifi olarak; aşağıdaki örnek beyitteki gibi seslenici, çağırıcı, ilham eden anlamında kullanıldığı da görülür (İ.A.V,369 vö.; TDVİA.XVI, 467).

*Cân hâtifi her dem eyler âvâz
A'lâ makâm-ı cân-fezâdan* Cemâlî⁴

² Hayâlî Divanı, Kaside-i Bahâr berây-ı Sultân Süleymân Hân, s. 29.

³ Hayâlî Divanı, s.122.

⁴ Cemâlî, Hümâ vü Hümâyün, s.182

Hâtifin; yukarıda söz konusu edilen ve verilmiş olan örnek beyitlerde de görüldüğü gibi; şiir ilham eden, şiir söylemeye davet eden ilham perisi, ilahi ses anlamları edebiyat ve şiirle bağlantılı olarak bizi en çok ilgilendiren anlamları olmalıdır. Bu anlamlarının yanı sıra görünmeyen seslenici, çağırıcı, ikaz edici, yol gösterici anlamları da edebiyat ve şiir için önemlidir. Hatif, şiir ilham eden anlamıyla şairden ve şiirden önce; yol gösterici, öğüt verici anlamlarıyla da şiirin içinde ama şairden daha üst konumdadır. Hâtifin şiirin içinde ancak şairin üstünde olması onun gâipten haber veren melek; ilham perisi anlamlarının yanı sıra; anlatıcı, gizli anlatıcı, gizli şair anlamlarını da düşünebilmemize olanak sağlamaktadır. Bu konumuyla hâtif; şairin anlatım tekniği açısından bir yapı unsuru olarak gizli şair, gizli anlatıcı ya da şairin ikinci benidir. O, gerçek şairin dışında ve işlevi bakımından onun üstündedir; gerçek şaire yol gösterir; öğüt verir, davranışları üzerinde söz sahibi olandır. Dolayısıyla hâtif, şiirde özel bir işlev, özel bir anlamla vardır. Şiir ve edebiyat açısından bakıldığında kazandığı bu özel anlam nedeniyle **hâtifi bir edebiyat ve şiir terimi** olarak düşünebiliriz.

Yukarıda hâtif kelimesiyle daha çok mesnevilerde karşılaşıldığını söylemiştik. Mesnevilerin sebab-i te'lif bölümleri hâtifin en sık karşımıza çıktığı ve söze karıştığı bölümlerden biridir. Genel olarak bakıldığında; mesnevilerin sebab-i te'lif bölümlerinde, şu nedenlerden birinin mesnevinin yazılış nedeni olarak gösterilmesi gelenektir. Bunlardan çok bilineni; dönemin padişahının, bir devlet büyüğünün ya da başka bir şairin /şairler topluluğunun şairden; çoğu zaman daha önce Fars ya da Türk edebiyatlarında örneğinin olduğu bir mesnevinin; yeniden yazılmasını istemesidir. Bu durum; övme, taltif etme amaçlı olduğu gibi aynı zamanda sına, şairlik gücünü göstermeye davet amaçlıdır da. Bu bir bakıma eskilerin **tahkik-i sıdk** dedikleri gelenek yani bir şairin yeteneğinin anlaşılması için sınava alınmasıdır. Örneğin Fuzûlî; Bağdat'a gelen Anadolu şairleri tarafından Leylâ vü Mecnûn'u Türkçe yazmağa teşvik edilerek bir çeşit tahkik-i sıdk ile karşı karşıya bırakılmıştır (Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnûn*, 2000, s.399; Akalın, 1984, s. 243). Mesnevilerin yazılış nedenlerinden ikincisi; şairin başkasının yazdığı mesneviyi beğenmeyip eleştirmesi ile bağlantılıdır. Bu durumda geleneğe göre şairin; eleştirdiği eserden daha üstün, daha güçlü olanını yazması beklenir. (Şeyh Gâlip, *Hüsn ü 'Aşk*, 2003, s.54; Nev'î-zâde Atâyî Heft-Hân Mesnevisi, 1974, s.18). Gelenekte bu nedene daha çok şairin önceki bir şair ya da şairlerle boy ölçüşmesi olarak bakılır. Üçüncü

bilinen neden ise, konumuzla bağlantılı olarak; şaire gaipten gelen şairliğini gösterme daveti; sözün kıyası, hatifin teşviki ile şairin mesneviyi yazmaya karar verişidir.

Cem Sultan'ın on beşinci yüzyılın ikinci yarısında Selman-ı Saveci'nin aynı adlı eserinden Türkçe'ye çevirdiği Cemşîd ü Hurşîd mesnevisi bu bağlamda ilginç bir örnektir (Cem Sultan, *Cemşîd ü Hurşîd*, 1997, s.306). Cemşîd ü Hurşîd'in Sebeb-i Te'lif bölümünden aldığımız aşağıdaki beyitlerde hâtif araya girerek şairi eser vermeye şöyle davet eder:

*Çü gördüm cennete döndi zamâne
Hemân 'azm eyledüm ben gülsitâna*

*Dil ü cân gamdan olmaga güşâde
Varubanı oturdum bir arada*

*Bahârı görüben andum nigârı
Be-küllü kalmadı cânun karârı*

*Anup zülfin gönül oldı müşevveş
Ruhın anup dile uruldu âteş*

*Bu nagmeyle iderken derdümi sâz
Bana hâtifden irişdi bir âvâz⁵*

*Ki iy miskân nice bir zâr olursın
Nice bir kendüne mihnet alursın*

*Biliirem kim kem olmaz hiç 'ışkun
Hemîşe var durur dildâra şevkun*

*Olnca derdi-y-ile bir nefes zâr
Ko bârî 'ışk içinde bir hoş âsâr*

⁵ Örnek metinlerde hâtif kelimesinin geçtiği ya da hâtifin dilinden söylenen beyitler koyu renkte yazılmıştır.

*Düzetgil 'ışk içinde bir risâle
Ki 'uşşâk anun-ıla ire visâle*

*Bi-hamdi'llâh ki var söze mecâlün
Ne-y-içün süst ola kıl u kâlün*

*Beyânı sözde şol resm eyle bünyâd
K'okıyan kişi diye âferîn-bâd*

*Söz içre şöyle harc eyle belâgat
K'okıyan kişi cânı ola râhat*

.....

*Düzetgil 'ışk içinde bu kitâbı
Ki cânlara safâ vire hitâbı*

*Digil bir hûş kitâb-ı cân-fezâyı
Ki işiden bula zevk u safâyı*

*Şu resme eyle 'ışk içre sözün pâk
K'ışiden 'âşık ide yakasın çâk*

.....

*Cihân kimseyle kalmaz câvidâne
Ko 'ışk içinde bârî bir nişâne*

*K'okıdukça sana rahmet diyeler
İdelêr her nefes bin bin du'âlar*

*Ko bârî 'âlem içre bir eyü ad
Ki eylükle seni eyleyeler yâd*

.....

*Ola mı hîç bundan yig sa'âdet
K'okıyanlar diye diyene rahmet*

*Çü hâtif nagmesini eyledüm gûş
Safâsından dil ü cân eyledi cûş*

*Çü hâtifden işitdüm bu hitâbı
Dil uzatdum dimege bu kitâbı*

Cemşîd ü Hurşîd'in Sebeb-i Te'lif bölümünden alınan yukarıdaki beyitlerde hâtif; şairin bahar tasviri yaptığı sırada araya girerek şairi âşıkane tarzda bir eser yazmaya davet eder. Bu davet görünürde hâtifin şairi mesnevi yazmağa teşvik etmesini amaçlamaktadır. Ancak, arka planda şairin şairlik hünerini gösterme ya da tasdik-i sıdk yani Cem Sultan'ın şairlik sınavına sokulma amacının yanı sıra şairin eseri ile adını yaşatma yani kalıcılık isteği ile de bağlantılıdır. Bu arada; Cem Sultan'ın mesneviyi yazmak için gerekli olan şairlik gücüne sahip olduğunu da yine hâtifin ağzından duyar, öğreniriz.

Başka bir on beşinci yüzyıl mesnevisi olan Derviş Hayâlî'nin Ravzatü'l-envâr adlı tasavvufi mesnevisinin Sebeb-i Te'lif bölümünde de yine Cemşîd ü Hurşîd'inkine benzer bir kurgu ile karşılaşırız (Derviş Hayâlî, *Ravzatü'l-envâr*, 2003, s.94-95).

*İşitdi gûş-ı cân hâtifden âvâz
Ki tır sûz-ıla söze eyle âgâz*

*Getür şevk-ıla rîk-i tab'ı cûşa
Ki dil mürgü düşe şevk u hurûşa*

*Gözini aç me'ânîyle beyânun
Bedî' olsun beyân-ıla me'ânun*

*Çü 'akl esrârına hem-dem bilüdüür
Nak (i)l envârına mahrem dilüdüür*

*Hıred nûrınla dil şem'in uyandur
Kamu rahtın ciger odınla yandur*

*'Ayân it mahzen-i sırrı cihâna
Getürgil Ravza-i Nûr'ı beyâna*

*Beni sayd eyledi bu hoş ibâdet
'Ayân oldı dile remz ü işâret*

Derviş Hayâlî'nin Ravzatü'l-envâr'ının yukarıdaki beyitlerini örnek olarak verdiğimiz Sebeb-i Te'lif bölümünde de eserin yazılış hikâyesi şöyle

anlatılmaktadır: Şair Hayâlî'nin yanına melek yüzlü biri yaklaşır. Üzüntüsünün nedenini sorar. Şair ona İlahi visale ermediğini söyler. Bu arada gelen kişi ona bir kadeh sunar. Hayâlî kadehtekini içip bitirdiği zaman ab-ı hayat içmiş gibi olur. Bu sarhoşlukla kendinden geçen şair sabah bahçeye çıktığında orada kendisine hatiften bir ses gelir. Seste Cem Sultan'ın Cemşîd ü Hurşîd'inde olduğu gibi yine şaire eser vermesi için davet vardır. Hayâlî'nin bu teklif hoşuna gider; ancak hâtifle şair arasında geçen konuşmanın ilk aşaması şairin aczini bildirmesi ile son bulur. Mesnevi'de Sebeb-i Te'lif'in içinde "Sıfat-ı Rûz" başlıklı - sözü uzatmamak için örnek vermediğimiz- bir bölüm daha vardır ki burada tekrar şairin kendisine şerbet içiren kişi anlatılır. Söz yine hâtiften açılır. Hâtif bu eseri yazmasını şairden tekrar ister. Hayâlî burada gönlün önemini anlatır; yapılacak işin gönül işi olduğunu ama gönülde yazacak bir şeyin olmadığını söyler. Hâtif daha sonra Hayâlî'yi över ve eseri yazması için teşvik eder. Aslında Sebeb-i Te'lif'in söz konusu bu bölümünde Hayâlî'nin, hâtifin dilinden kendisini övdüğünü anlamak zor değildir. Kısacası bu bölüm bir fahiye bölümüdür. Daha sonra hâtif " Bâz İlhâh Kerden-i Hâtif (Hâtifin tekrar ısrar etmesi)" başlığı altında yeniden söze karışır ve

*Didi kim ko Hayâlî bu hayâlî
Ki vardur gönlünün söze mecâlî*

*Nice bir olasın bî-kâr kârât
Cihânda sen dahı bir yâdigâr at*

*Nefes germ eyle ebkem olmadunsa
Diri kıl adunı ger ölmedünse*

*Velî şöyle çıkar 'âlemde adı
Ki kala şehd ü şeker gibi dâdı*

beyitlerinden de anlaşılacağı gibi; şairin adını yaşatması için arkasından eser bırakması gerektiği konusunda ısrarcı davranarak onu sonunda mesneviyi yazmaya ikna eder.

Özet olarak; hâtifin eserin ortaya çıkışındaki yerini göstermek amacıyla Derviş Hayâlî'nin anılan mesnevisinin Sebeb-i te'lif bölümünden aldığımız yukarıdaki örnek beyitlerde de görüldüğü gibi; mesnevilerin Sebeb-i telif bölümlerinde hâtif mesnevi yazana mesnevi yazması için davet getiren, çağrıda

bulunandır. Bu çağrıda şaire eser vermesi için teşvik vardır. Bu teşvik aslında şairin şairlik gücünü söylemeye/ söyletmeye yöneliktir. Şair, mesnevi yazmaya ehliyeti olduğunu, kendisinde mesnevi yazmak için şairlik gücünün bulunduğunu hâtif aracılığıyla öğrenir; daha doğrusu -aşağıda da üzerinde durulacağı gibi- mesnevi söyleme yeteneğinin olduğunu dolaylı olarak hâtifin ağzından söyler. Mesnevi bu çağrı üzerine yazılmaya başlanır.⁶ Hâtifin eserin ortaya çıkışında önem kazandığı mesnevilerde; şairin hâtif aracılığı ile şairlik gücünü gösterme amacı ve şairin kendinden sonra bir eser bırakma dileği; daha doğrusu eser vererek adını yaşatma isteği mesnevilerin yazılışında öne çıkan nedenlerdir. Ancak hâtifin varlığı olsun ya da olmasın **hüner gösterme; başka sanatçılarla boy ölçüşme; genelde mesnevilerin arka planında hep temel amaç olarak karşımıza çıkacaktır.**

Hâtif yukarıda değinilen işlevi nedeniyle bir bakıma şairin ilham perisi, içindeki şairlik gücünün sesi; kısacası şairin itici gücüdür. Tahkik-i sıdk geleneği aracılığıyla da şaire sınav kapısını aralayan, onu içeri itiverendir.

Ayrıca günümüzdekinden farklı olarak geçmişte, şairin/ sanatçının kendi kendine ortaya çıkması yerine kendini dışlayarak yani **tecrit** ederek birilerinin teklifi, tavsiyesi ya da eskilerin **tekellüm-i ruh (kelam-ı ruh)** dedikleri şairin kendini ölmüş göstermesi yoluyla ama daha da bilineni **mahlas** kullanarak kendi bireyselliği dışında değişik adla çıkması ve sanatçı gücünü bu yolla göstermesi; sanatını böylece icra etmesi geleneğin gereğidir. Sanatçının bireyselliğinin ya da esas kimliğinin dışlanması belli ki şairi/ şiiri değişik anlatım yolları bulmaya yönlendirmiş; bu bağlamda mecaza, soyuta, görünmeyene yer veriş şairin anlatım gücü kazanmasında önem kazanmıştır. Özet olarak söylemek gerekirse; söz konusu geleneğin varlığı; bizi burada ilgilendiren “ Neden hâtif vardır?” sorusunun yanıtıyla bağlantılıdır.

Değınmemiz gereken başka bir nokta da şairlik yeteneğinin Allah vergisi yani ilahi kaynaklı olduğu ve bu bağlamda vahiy inancının gelenekteki önemli yeridir. Mucize, vahiyle şiirin ortak noktalarındandır. Çünkü şiir doğuşu bakımından vahiye olduğu gibi mucizevidir. Ancak şiirin hedeflediği, ulaşmak istediği de yine mucizeyle bağlantılıdır. Çünkü şairden beklenen olağan üstü,

⁶ Burada yeri gelmişken; halk şiiri geleneğimizde de bir şairin âşıkliğa adım atmasının ya da şiir söylemeye başlamasının bazen gene gaipten gelen bir ses, bir çağrı aracılığıyla olduğunu hatırlatalım.

şaşırtıcı güzellikte söz söylemesi yani i'câz yoluyla ustalığını göstermesidir . Bu nedenle divan şairi mu'ciz-beyân, mu'cize-gûy, mu'cize-perdâz vb. sıfatlarla nitelenir ya da kendini niteler. Öyleyse şiirin bu özelliği de hâtifin şiirdeki yeri ve şairle hâtif arasında bağlantının kurulması açısından düşünülmelidir.

Ayrıca yeri gelmişken, konuyla bağlantılı daha önce işaret etmediğimiz başka bir noktayı yani hâtifin divan edebiyatının dilindeki varlığında; geçmiş dönem eserlerimizde değişik biçimlerde görülen fevkaladeye olan merakın izlerinin bulunduğunu da söyleyelim. Böylece sanatçının kendisinin değil, mucizevi ya da İlahi ses tarafından yönlendiriliş nedeni daha iyi anlaşılabilir. Tahkiyeye dayalı anlatım tekniği içinde şiirde ya da edebi eserde hâtifin mekân-sızlığının, daha doğrusu hatifin görünmez oluşunun da yine geleneğin sürpriz mantığıyla bağlantısı olmalıdır. Olağanüstü ile okuyucuyu meraklandırıp şaşırtmak gelenek daha doğrusu eserin başarılı sayılması açısından önemlidir. Bilindiği gibi eski hikâyelerimizde sürprizden sürprize geçmek, böylece okuyucuyu meraklandırıp şaşırtmak hemen her zaman karşımıza çıkar. Hâtif aracılığıyla da şair daha mesneviye başlarken okuyucunun ilgisini, merakını uyardırır. Böylece eski hikâye ya da mesnevi geleneğimizin birtakım özelliklerini hatif anlayışında yine geleneğin tezahürü olarak bulunduğunu söylemek doğru olacaktır. Kısacası hâtif bir yanıyla geçmiş edebiyat kültürümüzün bazı özelliklerinin değişik kimlikle ortaya çıkışından ibarettir. İlahi konumlu anlatıcı, masal destan, mesnevi çağında hep vardır. Şair bu tür eserlerde, ilahi karakterli anlatıcının o insan üstü bilme gücünden yararlanarak, onun dilinden konuşur.

Yukarıda hâtifin ilhamla ya da şairi şiire yönlendirmekle ve şair şiir ilişkisindeki estetik amaçla bağlantılı olan bulunuş nedenlerine değindik. Ancak hâtifin şiir dilinde değişik başka amaçlarla kullanılışlarını da görmekteyiz. Şimdi de aşağıdaki örnekler aracılığıyla onlara değinelim. Örnek beyitlerdeki gibi hâtif bazen de yaptığı bir yanlış düzeltmesi için şairi uyarıcı hatta azarlayıcı olarak vardır. (bk. Taşlıcalı Yahya, *Gülşen-i Envâr*, s.144) .

*Namâzı kıldı başladı niyâza
Hemân irdi hâtifden âvâze*

*Ki ey magrûr-ı elfâz u 'ibâret
Ticâret uman u iden hasâret*

*İbâdet kim sini eyledi magrûr
Düşürdi bu fazîletden katı dûr*

*Kemânundan fazîlet okı çıkdı
Binâ-yı ta'atını cümle yıkdı*

Hâtif, aşağıdaki beyitlerde ise şairin zor zamanında sığındığı ilahi güç; İlahi gücün sesi olarak karşımıza çıkar (bk. Taşlıcalı Yahya, *Gülşen-i Envâr*, 221 vd.).

*İrişdi nâgehân hâtifden âvâz
Ki korkutman kulumu kon gelün vaz*

*Cihânda ol sehâvet ehli-y-di
Yoluma mâlnı yidürdi-y-di*

*Benüm için sebîl imişdi mâln
Sehâ vü cûd-ıla giçirdi hâlin*

*Bes ana ben dahı ihsân kıldum
Günâhundan geçüp gufrân kıldum*

Hâtif ilâhi gücün sesi olarak ayrıca başka edebi eserlerde örneğin aşağıda olduğu gibi nazire mecmualarında da yer alır. (Ömer Bin Mezid, *Mecmu'atî'n-nezâir*, 1995, s.30)

*Bu rahmânî nefesden hâtif âvâzıyla okı gir
Çıka gül eyleye âheng-i hengâmı, girzânı* Nazîre-i Nâmûsî

Hâtif'in, mesnevilerde adı zikredilmeksizin yer aldığı da olur. Örneğin son dönem mesnevilerinden biri olan Mir Ali Rıza'nın on dokuzuncu yüzyılda yazdığı *Sergüzeşt-i İstolçevi* adlı mesnevisinde, adı geçmeksizin hâtif konumu ve işlevinde gizli bir seslenicinin "beşir-i gayb"ın yani gizli müjdecinin varlığı da söz konusudur (Gökalp, 2004, s. 151 vd.). Anılan sergüzeşt-namenin aşağıdaki beyitlerinde şiddetli göz ağrısı çeken şairin derdine, gizli bir yol gösterici aracılığıyla çare bulması için hastaneye gönderilişi anlatılmakta, ayrıca bu seslenici tarafından adres olarak verilen hastanenin övgüsü yapılmaktadır.

Âmeden-i Beşir-i Gayb ve *Reh-nümâ Şuden-i Ū be-Reften-i Fakîr*
der Hasta-hâne (Gayb müjdecisinin gelmesi ve fakirin hastaneye gitmesi için
yol göstermesi)

*Dedi kim ey derd-mend ü müstedâm
Niçün ağlarsın gice gündüz müdâm*

*Dutmadın mı âlem içre bir eser
Bir mekân-ı bî-misâl ü mu'teber*

*Bir hevâsı mâye-bahş-ı 'ömr-i Nûh
Bir zemîni misk ü 'anber bâd-ı rûh*

.....

*Âlem-i dünyâda bir dârü'n-na'im
Misli sebkat etmemiş hayr-ı 'azîm*

*Vâlîde Sultân anı itmiş binâ
Olmagiçin nâ'il-i lutf-ı Hudâ.*

*Ya'ni Yeni-bâgçe hasta-hânesi
Dermendân u garîbân lânesi*

Der Zikr ü Medâyh-i Me'mûrîn-i Hasta-hâne

*Anda me'mûr eylemişdir üç tabîb
Hâzık u kâmil ü edîb hem lebîb*

*Mîr Ahmed birisi kâ'im-makâm
Biri İsmâ'il Efendi be-nâm*

*Hem-civânî-i mahâret-azmûn
Bir hekîm-i İsevî-i zü-fünûn*

.....

*Eylemiş huddâmı dâmen der-miyân
Hidmete âmâde rûzân u şebân*

*Devr-i Hân 'Abdü'l-mecîd' dir bu zamân
Buldu diünyâlar belâlardan amân*

Tasmim-kerden-i Fakîr be- 'Azîmet-i Hasta-hâne (Fakirin Hastaneye gitme kararı alması)

*Çünkü bu tebşîri duydum derdmend
Verdi lezzet cânıma mânend-i kand*

*Ahz edüp imâmdan 'ilm ü haber
Ol makâma eyledim 'azm-i sefer*

Yukarıda verilen beyitler; görünmeyen müjdecinin ağzından söylenmiştir. Mesnevi de gelenekteki hâtifinin ikna etmesi sonucunda şairin eser vermeye yani bir işi yapmak için karar almasına benzer biçimde sonuçlanır. Ancak burada şairin aldığı karar; hastaneye gitme kararıdır. Görünmez seslenicinin rolü de yol göstericiliktir.

Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi; mesnevilerden başka divanlarda da başta uzun anlatıma dayalı kasideler olmak üzere değişik manzum metinlerde hâtif yine karşımıza çıkar. Örneğin Nev'i'nin kasidesinde hâtif, yol gösteren, karar vermeye yönlendiren bir seslenici olarak vardır. Ancak hâtifin adının geçtiği beyit sonrası şair; hemen kasidenin sunulduğu kişiyi övmeye başlayacaktır. Bu övgü değişik ve ilginç bir anlatım tekniği ile hâtifin ağzından yapılır. Burada hâtifin geçtiği beyit, kasidenin kuruluşu bakımından medhiyeye geçişte girizgâh yapmak için vardır ve kasidenin biçimsel düzeniyle bağlantılıdır.

*Nâgehân gûşuma hâtifden irişdi âvâz
Didi ey gümreh ü mahcûb-ı cemâl-i Rahmân*

*Sana besdür der-î dîvân-ı Siyâvûş Paşa
Ki odur matla'-ı mecmû'a-ı lutf u ihsân*

*Andadur fâlih-i feyz-i fûnûn-ı hikmet
Andadur lâyiha-i hâtır-ı ehl-i 'irfân*

*Andadur himmet ü ihsân u müriüvvet
Andadur cûd u 'atâ cevherine ma'dîn ü kân Nev'î⁷*

⁷ Nev'î Divanı, "Berây-ı Siyavuş Paşa Sahn Medresesi Verildükde", s.96.

Nev'î Divanı'ndan örnek olarak alınmış olan yukarıdaki kasidede olduğu gibi içinde aşağıdaki beyitlerin bulunduğu Hayâlî'ye ait başka bir kasidede de kurgunun aynı olduğu görülmektedir. Burada da hâtifin görevi kasidenin medhiye bölümüne geçişi sağlayarak övgüyü yapmaktır. Şair yine hâtifin ağzından yani gizli sesiyle öveceği kişiyi övmektedir.

*Erişdi sem'ime ol dem nidâ-yı hâtif-i gayb
Ki ey hulâsa-i mevcûd-ı sâhib-i ferheng*

*Yürü cenâb-ı Şeh-i Cem-nihâda sîr yüzünü
Ki kalbin âyinesi ola gün gibi bişeng*

*Şeh-i serîr-sitân Husrev-i vilâyet-bahş
Hizebr-i bîşe-i dîn saf-der-i Gazanfer-ceng*

*Şeh-i zamâne Süleymân-ı ins ü cin ki anun
Kemîne kullarıdır Bijen Giv u Huşeng Hayâlî⁸*

Hâtif konulu bu yazımızın başında; şiirde önce şair vardır demiştik. Başka bir ifadeyle şiirde şair önem ve işlevi bakımından öncelikli ve ağırlıklı bir konuma sahiptir. Çünkü şair, şiirin hem yapıcısı hem de yansıtıcısı ya da anlatıcısıdır. Şiirde şairin açık ya da gizli kimliğine tanık oluruz. Bu bağlamda hâtif için; o, şiirde şairin ikinci sesi, gizli sesidir; gizli anlatıcı konumundadır demiştik. Hâtif şairin söz konusu ikinci sesi, gizli sesi işlevi ve konumuyla da şairin üstünde bir kimlikle, şairin göremediğini görme, bilemediğini bilme, sezme ve anlatma niteliklerine sahiptir. Yani hâtifin olağan üstü bir kimliği ve ilâhi konumu vardır. Aniden ortaya çıkan varlığı, sesi ve etkileme gücüyle her yerde hazır olan, olup biteni görendir. İnsan üstü donanımlıdır. Çünkü şairlik yeteneği de insan üstüdür. O bir anlamda normal insanın göremediğini, bilemediğini, sezemediğini görmek, bilmek ve sezme durumundadır. Bu işleri şair, kendini değişik biçim ve derecelerde belli ederek yapar. Şiirde şair kendini gösterdiği gibi gizleyebilir de. Ama şair her zaman vardır. Anlatı ağırlıklı, uzun söz götüren manzum metinlerde şairin değişik kimlikle karşımıza çıkışı, eserin tek ağızdan tek düze anlatımını kırma, merak ve heyecan yaratma, dikkat çekme ve bu yolla eserin akışını, başarısını sağlama daha kısacası yukarıda da

⁸ Hayâlî Divanı, "Kasîde Berây-ı Sultan Süleyman Han", s.23.

değnilildiği gibi estetik amaçlıdır. Kısacası hâtif, destan; masal, mesnevinin kurmaca dünyasında, konumu ve işlevi bakımından şairin başka bir kimliğidir. Hâtif kimliğiyle şair; çoğu zaman ön plandaki şairden daha akıllı, daha bilge ve daha yetkindir. Önce de söylediğimiz gibi şairi aşan bir kimliği vardır. Şairin sanatçı kimliğini ortaya koymasına aracı olur; öğüt verir, yol gösterir; eleştirir, knar, doğruya yönlendirir. Dolayısıyla hâtif bazen de şairin içindeki doğruyu eğriden ayıran vicdanın sesini hatırlatır. Vicdan olarak karşımıza çıkar.

Buraya kadar; hâtif kelimesinin yerine göre çağrıştırdığı değişik anlamlar ve özellikle anlatım ağırlıklı metinlerde bu anlamlarıyla kullanımına örnekler vererek, kullanım nedenleri üzerinde durmaya çalıştık. Bu bağlamda, hâtifin şairle bağlantılı olan gizli anlatıcı, şairin ikinci beni konumundaki yeri öne çıkarılarak, şairle bağlantılı olan anlatıcı ve anlatım tekniği konusunun arka planında şairin dünya görüşünün, yaşama bakışının, estetik değer ölçülerinin kısacası geleneğin de bulunduğu belirtildi. Vurgulamamız gereken başka bir özellik de hatifin görünmezliği, birden bire gelişi ve davranışlarıyla ilâhi nitelik taşmasına karşın işlevi bakımından beşeri olmasıdır. Dolayısıyla hâtif, şiirdeki konumundan çok, işlevi, rolü bakımından dikkate değerdir. Bütün bu söylediklerimizden sonra; Hâtif niçin vardır? Hangi işlevle edebi metinde yer alır? Sorusunun cevabını, bir bakıma daha önce söylenenleri de özetleyerek:

1. Şairliğin ilahi, şiirin mucizevi, edebi eserin sürprize dayalı konumu
2. Şairin kendini gelenek ve gelenekteki estetik amaçla bağlantılı olarak tecrid etme durumu
3. Okuyucuyu etkileme gereksinimi, olarak sıralayabiliriz.

Bu yazıda; özellikle uzun söz söylemeyi gerektiren mesnevîde, kasidede vb. edebi metinlerde karşımıza çıkan ancak sıradan sayıp önemsemediğimiz birçok kelimedenden biri olan hâtifin; şiirdeki/ edebiyattaki anlamlarından yola çıkarak, var oluş nedenleri üzerinde durmaya çalıştık. Son olarak, günümüzün modern edebiyat çalışmalarında daha çok Batı'dan geldiğini düşünüp kabul ettiğimiz edebi türlerin yapı özelliklerine ilişkin bazı inceleme yöntemlerinin gelenekle bağlantısını kurmanın yararlı ve gerekli olduğunu düşündüğümüzü söyleyerek sözü bağlamak istiyoruz...

Kaynaklar

- Akalın, L. Sami; *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Varlık Yay., İstanbul, 1984.
- Cem Sultan Cemşid u Hurşid (İnceleme-Metin)*, haz: Münevver Okur Meriç, AKM Yay., Ankara 1997.
- Cemali, *Hüma vü Hümayun (İnceleme-Tenkitli Metin)*, haz: Osman Horata, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Ün., Ankara, 1990.
- Demir, Yavuz; *İlk Dönem Hikayelerinde Anlatıcılar Tipolojisi*, Akçağ Yay., Ankara, 1995.
- Derviş Hayâlî, *Ravzatü'l-envâr*, haz: M. Fatih Köksal, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003.
- Fuzuli, *Leyla vü Mecnun*, haz: Muhammed Nur Doğan, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- Gökalp, Haluk; "Bir Osmanlı Memurunun Hal-i Pür Melali: Sergüzeşt-i İstolçevi", *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XIII, S.1, Adana, 2004.
- Hayâlî Divanı*, haz: Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yay., Ankara, 1992.
- İpekten, Haluk; Mustafa İsen, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, KTB Yay. Ankara 1988.
- İslam Ansiklopedisi*, "hatif", C. V, s. 369
- Levend, Agah Sırrı; *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1973.
- Nev'î Divanı (Tenkidli Basım)*, haz: Mertol Tulum, M. Ali Tanyeri, İstanbul, 1977.
- Nev'î-zâde Atâyî, *Heft-Hân Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, haz: Turgut Karacan, Atatürk Ün. Yay., Ankara, 1974.
- Ömer b. Mezid, *Mecmuatü'n-nezair, (Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*; haz. Mustafa Canpolat, TDK Yay., Ankara, 1995.
- Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk (Metin, Nesre Çeviri, Notlar ve Açıklamalar)*; haz: Muhammed Nur Doğan, Ötüken Yay., İstanbul, 2003.
- Taşlıcalı Yahya, *Gülşen-i Envar*; haz: İbrahim Doğanyigit, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniv., Kayseri, 1992.
- TDV İslam Ansiklopedisi*, "hatif", C. XVI, s. 467.
- Tekin, Mehmet; *Roman Sanatı I (Romanın Unsurları)*, Ötüken Yay., İstanbul, 2002.